

EXTREMISME, TERRORISME, VREDE EN GEESTELIJKE VERZORGING

Door: Prof. dr. Gérard van Tillo*

Onlangs publiceerde Gérard van Tillo een boek met de titel Extremisme – Terrorisme – Vrede. Een weg naar hoop? In dit artikel presenteert Van Tillo uit zijn boek zijn zoektocht naar de religieuze, economische en politieke oorzaken van terrorisme en zijn voorstel om de dialoog te gebruiken als weg naar vrede. In het tweede deel van dit artikel laat Van Tillo zien hoe geestelijk verzorgers in het geval van rampenbestrijding te maken kunnen hebben met (de gevolgen van) terrorisme.

Op 11 september 2001 gebeurde er iets dat de wereld schokte. Twee vliegtuigen boordden zich in de Twin Towers van New York, één stortte zich op het Pentagon te Washington, en een vierde stortte op weg naar het Witte Huis neer door het verzet van de passagiers. In reactie daarop ontketenden de Verenigde Staten twee oorlogen, in Afghanistan en in Irak, waar een tomeloos geweld losbrak dat tot de dag van vandaag nog niet is verstomd. Deze hele problematiek zette mij aan een boek te schrijven over de oorzaken van het terrorisme en over de mogelijkheden om het op vreedzame wijze te bestrijden. De rode lijn die door het boek loopt is, dat die oorzaken gezocht moeten worden in het extremisme, en dat de beste manier om het terrorisme te bestrijden is om het in zijn oorzaken aan te pakken en overleg te voeren over de extreme houdingen waar het uit voortvloeit, en die op grond van argumenten tot redelijke proporties te brengen, zodat ze geen aanleiding meer geven tot geweld.

De titel van mijn boek luidt: *Extremisme * Terrorisme * Vrede. Een weg naar hoop*¹ Hoewel deze onder-

werpen niet direct op het vlak liggen van het vak waarin ik gespecialiseerd ben, namelijk de godsdienstsociologie, zijn er toch veel raakpunten met dat vak. Dat komt, omdat extreme houdingen en het gebruik van geweld ook ingegeven kunnen worden door godsdienstige overtuigingen. Het fundamentalisme in de verschillende godsdiensten is een belangrijke oorzaak van extreem geweld. Een ander moment waarop de thematiek van het boek en de godsdienstsociologie elkaar raken is het onderwerp *vrede*. Vrede en geweld in verband met religie zijn onderwerpen die de geestelijk verzorger ook vaak zal tegenkomen. Denk wat het laatste betreft bijvoorbeeld maar aan de religieus gemotiveerde onderdrukking van vrouwen in gezinnen.

Extremisme en terrorisme

Extremisme refereert aan de uiterste positie die men ten aanzien van iets kan innemen. Terrorisme wordt wel gedefinieerd als *het plegen van geweld ter demoralisering van de bevolking om een politiek doel te bereiken*. In deze publicatie wordt het gezien als het gewelddadig gevolg van extreme opstellingen op

drie verschillende terreinen, namelijk op het gebied van territoriale beheersing, ideologie en religie.²

Aan het territoriaal gericht terrorisme ligt het beheersingsterrorisme ten grondslag. Het kan voortkomen uit nationalisme, imperialisme of autoritarisme, waarbij deze oorzaken gemakkelijk samengaan. Van elk van deze houdingen wordt een definitie en een historische schets gegeven. Ook worden de belangrijkste groepen beschreven, die zich aan dit type terrorisme schuldig hebben gemaakt of dat nog doen, binnen de context van de conflicten in de verschillende landen, waarbij van terroristische aanvallen sprake is. Deze groepen worden getypeerd als uit nationalisme voortkomende onafhankelijkheidsbewegingen die een strijd voeren tegen wat zij beschouwen als imperialistische en autoritaire regimes.

Bij de beschrijving van het ideologisch geïnspireerd terrorisme komen de politieke ideologieën aan de orde op grond waarvan terroristische bewegingen ontstaan zijn. Deze zijn onder te verdelen in rechtse en linkse ideologieën. De rechtse ideologieën die aan de orde komen zijn het fascisme, het nationaalsocialisme, het neofascisme en de apartheid als sociaal systeem. De linkse ideologieën die in het boek aandacht krijgen zijn het communisme, het socialisme, het anarchisme en het nihilisme. Van deze ideologieën wordt een historische schets gegeven binnen de landen waar zij vooral opgang hebben gemaakt. De belangrijkste bewegingen die tot het ideologisch terrorisme kunnen worden gerekend, worden beschreven. Hierbij komt ook het geweld aan de orde van bewegingen die zich richten op een bepaald beleidsterrein zoals bijvoorbeeld de antiabortus beweging, de milieubeweging en het dierenactivisme. Bij verschillende van deze groepen gaat het niet alleen maar om de kernissues waarover zij een eigen standpunt innemen, maar ook om andere tegenstellingen zoals een andere maatschappijopvatting en een andere bestaansvisie, wat verklaart waarom de botsingen

zo heftig zijn, dat soms gebruik gemaakt wordt van geweld.

Aan het religieus gemotiveerd terrorisme liggen extreme vormen van religie ten grondslag die worden samengenomen onder het begrip *fundamentalisme*. De sociologen A. Schuppe en J. Hadden omschrijven fundamentalisme als *de afkondiging van hersteld gezag over een gewijde traditie dat weer hersteld moet worden als tegengif tegen een maatschappij die losgeraakt is van haar dragende waarden*.³ Fundamentalisme houdt de oproep in tot de terugkeer naar de oude geloofstraditie, maar niet om het religieuze zelf, maar als strategie om een eigentijds politiek programma te realiseren, dat soms ver af staat van de geloofstraditie waarop het zich beroept. Fundamentalisme kan ook ontstaan op grond van niet-religieuze schema's, die dan tot religie worden verheven. Zo is er ook een maatschappelijk, een wetenschappelijk, een politiek en een economisch fundamentalisme ontstaan. Het verschijnsel wordt toegelicht en het fundamentalisme binnen het protestantisme, het katholicisme en de islam worden kort beschreven. De belangrijkste fundamentalistische bewegingen in de verschillende landen die gebruik maken van terrorisme passeren de revue. Fundamentalisme blijkt met name aanleiding te geven tot het gebruik van geweld als het verbonden is met nationalisme, imperialisme of autocratie, of met combinaties van deze houdingen. Het lijken nogal abstracte begrippen, maar je komt ze allemaal tegen, niet alleen in de houdingen van staten, groepen en bewegingen, maar ook bij individuele mensen. Elke geestelijke verzorger zal in deze theorie van het fundamentalisme pastoraal herkennen met een fundamentalistische religieuze opstelling, die soms in dienst wordt gesteld van zaken die allesbehalve religieus zijn, evenals gesprekspartners die zich vastklampen aan wat voor hen als laatste waarheid geldt, waarop alles wordt teruggevoerd. Wie op dergelijke opstellingen bedacht is, kan daar beter op reageren.

Antiterreurbeleid

Vervolgens komt het antiterreurbeleid in de verschillende landen aan de orde. De vele maatregelen die in dit verband worden getroffen, worden onder de loep genomen en geëvalueerd. Verder wordt een apart hoofdstuk besteed aan de geweldloze bestrijding van het terrorisme. De verschillende mogelijkheden voor een vreedzame bestrijding van het terrorisme komen aan de orde. De Amerikaanse socioloog Tom H. Hastings noemt vier manieren om het terrorisme op korte termijn vreedzaam te bestrijden, en vier op lange termijn.⁴ De korte termijn methoden zijn gerichte sancties, bemiddeling, wetgeving en geweldloos verzet. De lange termijn methoden die hij noemt zijn: een halt toeroepen aan de wapenhandel en het militarisme, het opbouwen van levensvatbare en rechtvaardige economieën, voorlichting en gericht gebruik van de media, repatriëring van vluchtelingen en steun bij binnenlandse conflicten.

In mijn boek wordt de meeste nadruk gelegd op bemiddeling en overleg. Daarbij wordt nader ingegaan op de attitudes en gespreksmethoden, waarbij het inleven in de cultuur van de gesprekspartners en het aanvoelen van wat hen beweegt belangrijke elementen zijn. Ook door A. van Buuren en A. van Dijk wordt dit punt sterk benadrukt⁵ Verder wordt in de publicatie de stelling betrokken, dat het debat over extremisme en de gewelddadige gevolgen daarvan zich niet moeten beperken tot officials, maar dat zoveel mogelijk iedereen aan dat debat deel zou moeten nemen. Dit wereldwijd extremismedebat, dat zich dan voornamelijk in de media en met name op het internet zou afspelen, zou er vooral op gericht moeten zijn de extreme standpunten te verzachten en zo via deze indirecte weg het terrorisme terug te brengen. Voor een dergelijk breed extremismedebat zou de Waarheids- en Verzoeningscommissie die in Zuid-Afrika werd georganiseerd om de misdaden van het apartheidregime te berechten, model kunnen staan. Hierbij ging het om amnestie voor apartheidsmisda-

den in ruil voor waarheid. Het gaat er dan niet om een dergelijke verzoeningscommissie in het leven te roepen om de *war on terror* te beëindigen. Het gaat daarbij immers om talloze meervoudige en complexe conflicten die nooit binnen één organisatie samen te brengen zijn. Het enige vergelijkingspunt is de verzoenende houding van de partijen die in die conflicten tegenover elkaar staan. Zolang de oppositientaliteit bij het beslechten van conflicten geen plaats maakt voor een houding van vergeving en verzoening, en deze mentaliteitsverandering niet gedragen wordt door een meerderheid van de bevolking, zal de geweldsspiraal, die nu al zo lang de internationale verhoudingen bepaalt, niet doorbroken kunnen worden. Bij bijna alle gewelddadige conflicten speelt religie een rol, niet in de zin dat het daarbij om religie gaat, maar omdat de verschillende partijen de belangen waar het conflict om gaat, verbinden met hun religieuze achtergrond, wat de strijd dan fanatiek en gewelddadig maakt.

Filosofie en techniek

Het boek sluit af met een aantal ontwikkelingen, die de positie van het extremisme en het terrorisme, en de mogelijkheden om deze verschijnselen te bestrijden, kunnen beïnvloeden. Op wetenschappelijk gebied zijn dat naast de ontwikkelingen in de wijze van denken, ook die in de mens- en maatschappijwetenschappen en in de technologie. Mede onder invloed van de gebeurtenissen die zich sinds het begin van de vorige eeuw hebben voorgedaan heeft de ontwikkeling van de wijze van denken een dialectisch verloop gehad. Toen aan het eind van de 19de eeuw het vooruitgangsgeloof van het positivisme door alle politieke conflicten en schandalen ongeloofwaardig geworden was, kwam de weg vrij voor een filosofie waarin het individu meer centraal stond. Dit was de fenomenologie, waarin het weer ging om de betekenissen die door mensen aan zaken gehecht werden. Hiermee kwam er in het denken ook weer plaats voor gevoel en irrationaliteit,

aspecten die niet bevorderlijk bleken voor de economie. Ook bleek deze wijze van denken niet opgewassen tegen het opkomend fascisme van die dagen. Toen het fascisme in de Tweede Wereldoorlog mede door landen met linkse ideologieën werd overwonnen, kreeg het dialectisch denken in de naoorlogse periode ruim baan.

Maar de linkse bewegingen bleken ideologisch meer succesvol dan economisch. Toen de economie in de jaren '70 in een dal terecht kwam, werden de linkse ideologieën verdrongen door rechtse denkbeelden en voerde een conservatieve politiek weer de boventoon. In de wetenschap kreeg het individu weer een grotere plaats en het maatschappelijk leven werd gekenmerkt door een toenemend individualisme. Ook het marxisme van die dagen verloor zijn dogmatisch karakter, en er werd meer aandacht gegeven aan de opvatting, dat ook het individu en de cultuur worden meegenomen in de dialectische ontwikkeling die men in die kringen meent waar te nemen. In dit zogenoemde *structuralistisch* denken kregen irrationaliteit en emotie opnieuw een plaats. Het gevolg was dat het dialectisch proces losgemaakt werd van de geschiedenis, en onvoorspelbaar en onbeheersbaar werd. Deze visie werd bekend onder de naam *postmodernisme*. De grote vrijheid die het met zich meebrengt geeft ook veel onzekerheid. Het was daarom niet verwonderlijk, dat aan het eind van de voorbije eeuw weer de roep klonk om een sterke man en het autoritair gezag weer in ere hersteld werd. De tol die hiervoor betaald werd, waren de opkomst van een rechts-conservatieve politiek, een neergaande economie omdat de menselijke factor daarin een te grote rol speelde (denk maar aan de rol van de bankdirecteuren bij het ontstaan van de kredietcrisis), en maatschappelijke organisaties die overgeleverd waren aan de willekeur van de mensen aan de top. Onder invloed van de globalisering hadden deze processen wereldwijd grote invloed op de ontwikkelingen in de economie, de wetenschap, en in religie en kunst. Het individualisme en de belangen-

strijd die daarmee gegeven is, introduceerden een nieuwe tegenstelling, namelijk die tussen de realiteit en de wijze waarop deze gepresenteerd wordt. Hierdoor zijn we terechtgekomen in een façademaatschappij, waarin wat we waarnemen dikwijls tegengesteld is aan de bedoeling die erachter zit. Kwaliteit waarvoor vroeger reclame werd gemaakt, bijvoorbeeld van organisaties, producten en diensten, is zelf gereduceerd tot reclameslogan, die soms zaken verhult die het daglicht nauwelijks kunnen verdragen.

De wetenschap die het verschil tussen de werkelijkheid en de wijze waarop die wordt voorgesteld tracht te traceren is de semiotiek, die sterk in opkomst is. Door symbolische betekenissen weer in verband te brengen met de werkelijkheid waaraan ze worden toegekend, tracht de semiotiek maatschappelijke façades neer te halen en mythen te ontmaskeren. Dit is ook van belang voor de bestrijding van extremisme en terrorisme, waar het er om gaat de ideologische en religieuze dekmantels te onderscheiden van de politieke doelen die er onder schuil gaan.

Andere ontwikkelingen in de wetenschap die voor een vreedzame benadering van vraagstukken in verband met extremisme en terrorisme van belang zijn, zijn die in de gamma- en bètawetenschappen. Een voorbeeld van de progressie in de eerste groep van disciplines zijn de ontwikkelingen in de opvattingen over communicatie en leiderschap, die geleid hebben tot het concept van het inclusief leiderschap, waarbij meer rekening wordt gehouden met de verlangens en verwachtingen van degenen die geleid worden. In de bètawetenschappen zijn voor de bestrijding van geweld vooral de vorderingen van belang op het gebied van de digitalisering, de automatisering en meer in het algemeen de *high tech* met zijn vele mogelijkheden en toepassingen, hoewel daarvan door alle partijen in conflicten gebruik gemaakt kan worden. Dezelfde techniek die inlichtingendiensten gebruiken om snel infor-

matie door te geven, wordt ook door de tegenstander gebruikt om aanvallen te beramen en zichzelf te beveiligen.

Maatschappij en economie

Een factor die eveneens van invloed is op de wijze waarop extremisme en terrorisme zich zullen ontwikkelen, wordt gevormd door de karakteristieken van de samenleving. De Westerse maatschappij is in hoge mate individualistisch. Het maatschappelijk leven wordt aangestuurd door het individuele en staat in dienst van het persoonlijk belang, waardoor de maatschappelijke verschijnselen de dekmantel zijn geworden voor persoonlijke belangen. Dit geldt ook voor overheidsinstellingen en politieke instanties, ook wanneer die er extreme opvattingen op na houden. Veel groeperingen streven materieel gewin na onder de vlag van maatschappelijke en religieuze idealen. In de individuele sfeer is er sprake van extremisme als het gaat om het maken van snelle carrières, het veroveren van machtsposities en het streven naar het grote geld. Vandaar dat vaak sprake is van fraude aan de top van organisaties. In de mate waarin het maatschappelijk spel niet eerlijk gespeeld wordt, komen we terecht in rechteloosheid en anomie, die gemakkelijk leiden tot extremisme en gebruik van geweld. De democratie en de rechtstaat kunnen geen garantie geven dit proces te stoppen, omdat ze zelf een ideale gelegenheid vormen persoonlijke belangen na te streven en onrecht te verbergen of te legaliseren. Het gaat hier niet om uitzonderings-situaties, maar om een schets van de achtergronden van de dagelijkse realiteit, waarmee ook geestelijk verzorgers te maken hebben.

Een andere ontwikkeling die in dit kader van belang is, is het proces van globalisering. Op demografisch gebied heeft dit proces de vermenging van etnische groepen tot gevolg gehad. Hoewel dit proces een verbroedering tussen de volkeren teweeg gebracht heeft, heeft het ook aanleiding gegeven voor een proliferatie van extremisme en terro-

risme, en het gebruik van geweld flexibel inzetbaar gemaakt. De oplossing voor dit probleem moet niet gezocht worden in een beperking van de immigratie, maar in een beleid dat gericht is op openheid en volledige opname van uit het buitenland afkomstige bewoners in de samenleving.

Ook de economische ontwikkelingen zijn van invloed op verschijnselen als extremisme en terrorisme. Het groeiend verschil tussen arm en rijk kan bijvoorbeeld verzet oproepen en onder bepaalde omstandigheden tot internationale en lokale vormen van terrorisme leiden. Een andere belangrijke factor in de wereldeconomie zijn de internationale ondernemingen, die overal ter wereld gevestigd zijn. Deze vestigingen vormen een belangrijk doelwit voor terroristische aanvallen, kidnapping en chantage, en soms ook voor het sluiten van lucratieve deals door terreurgroepen om ze te beschermen. Zo draagt de wereldhandel de kiem in zich voor het ontstaan van brandhaarden van geweld en terreur. De ondernemingen in de sfeer van de militaire- en veiligheidsindustrie nemen hierbij een bijzondere plaats in. Hun koopwaar en diensten kunnen ook afgenomen worden door terreurgroepen, waardoor deze de beschikking krijgen over moderne wapens en de kennis om ze te gebruiken. Deze ondernemingen trekken zich vaak weinig aan van internationale verdragen en wapenembargo's. Meestal weten ze de mazen in de wetten wel te vinden, en schrikken ze doorgaans niet terug voor illegale transacties. Er bestaan talloze internationale misdaad syndicaten, die geld verdienen aan het verhandelen en smokkelen van wapens, explosieven, militaire uitrusting en bevoorrading. Tenslotte heeft ook de afhankelijkheid van de westerse wereld van de oliebronnen in Noord Afrika en het Midden-Oosten het terrorisme bevorderd. De oliestaten kunnen het zich veroorloven niet mee te gaan met de politieke en democratische ontwikkeling die in de meeste landen plaats heeft, en het ontbreekt soms aan interne controle, wat bevorderlijk is voor het ontstaan van terroristische beweging-

gen. Door het Westen wordt hervorming in die landen niet bevorderd, omdat zij voor hun olietoevoer gebaat zijn bij een stabiele situatie. Vaak kunnen de terreurgroepen mee profiteren van de olierijkdom in hun land van herkomst. De aanwezigheid van olie geeft terreurgroepen eveneens de mogelijkheid de olietoevoer naar het Westen af te snijden, of naar bepaalde landen te blokkeren, en de pijpleidingen en olieopslag installaties aan te vallen.⁶

Politiek en religie

In de politiek is een ontwikkeling gaande, waarbij het niet meer gaat om de ideologie of de richting van het beleid, maar om de voordelen van degenen die aan de macht zijn. Het gaat daarbij niet alleen om materieel gewin, maar ook om macht en prestige. Degenen die het meest binnen weten te halen worden tot leiders gekozen, en de volgers worden meer gedreven door opportunisme dan door politieke of maatschappelijke idealen. Het ideologisch en religieus extremisme worden hierdoor verzacht, maar het extremisme van hebzucht en egoïsme worden er door versterkt. Een politiek feit dat de verdere ontwikkelingen van het extremisme en terrorisme in de wereld mede zal bepalen, is de verkiezing van Barak Obama tot president van de Verenigde Staten. Maar de vraag is of hij alle beloften en verwachtingen ook zal kunnen waarmaken.

Een andere ontwikkeling die van invloed is op het extremisme-scenario is het streven naar federatieve verbanden zoals de Europese Unie, de Unie van Zuid-Amerikaanse Naties, het panarabisme en de Afrikaanse Unie. Hierdoor wordt het onafhankelijkheidsstreven van gebiedsdelen en groepen aangewakkerd, waarbij het gebruik van geweld niet altijd geschuwd wordt. Bij de bestrijding van extremisme en terrorisme is de rol van de Verenigde Naties van groot belang. Maar de VN is afhankelijk van de lidstaten, niet alleen om instemming te krijgen voor bepaalde acties, maar ook voor de levering van troepen en het betalen van contributie. Verder heeft de VN te kampen met bureaucra-

tie, inefficiëntie, onmacht en corruptie. De supermachten kunnen de VN gemakkelijk passeren en voor hun karretje spannen. Voor de oorlog in Irak was bijvoorbeeld geen sprake van een VN resolutie, en voor die in Afghanistan kwam die pas achteraf en was slechts in algemene zin geformuleerd. Waar het terrorisme onder de vlag van VN wordt bestreden, wordt het tegelijk ook aangewakkerd, mede doordat in veel landen rekruten worden geworven om aan de strijd deel te nemen.

Tenslotte is in dit kader de toename van belang van de Internationale Non Gouvernementele Organisaties (NGO's), die zich onder meer richten op het bereiken van vrede in landen die te lijden hebben van oorlogen en terrorisme. Bij de oprichting van de VN werd bepaald, dat de NGO's gesprekspartner kunnen zijn van de VN. Zij hanteren en bepleiten over het algemeen een vreedzame benadering. Maar soms worden ze ook uitgebuit en wordt misbruik van hun diensten gemaakt door rebellen, terroristen en staatsregimes. Hun belangrijkste bijdrage tot nu toe is dat zij het verlangen naar vrede en het protest tegen geweld overal in de wereld hebben aangewakkerd. Van niet te onderschatten belang zijn ook de bijdragen die op veel plaatsen in de wereld geleverd worden door de kerken, het pastoraat en de geestelijke verzorging, op het gebied van bemiddeling, en bijvoorbeeld door de bevordering van de interreligieuze dialoog.

Omdat het religieus extremisme en fundamentalisme belangrijke drijfveren zijn tot terrorisme, is het in dit kader ook van belang te kijken naar de ontwikkelingen in de religie. Daarin is sprake van een mede onder invloed van de globalisering steeds verder gaande secularisatie, waardoor het religieus extremisme op de duur kan matigen, omdat dan de religieuze grond onder het fundamentalisme langzaam maar zeker wegvalt. Dit betekent niet, dat daarmee ook het fundamentalisme zal afnemen, omdat de religie door het fundamentalisme in dienst wordt gesteld van politieke

doelen. Wel kan de religieuze motivatie voor de strijd afnemen. Bij het fundamentalisme komt dan meer de nadruk te liggen op het historisch karakter ervan, en zal het religieus fundamentalisme meer een politiek karakter krijgen. De achterban zal dan meer met politieke doelen gemotiveerd worden dan met religieuze.⁷

Stellingen

Het boek besluit met een aantal stellingen waarin de vraagstukken rond extremisme en terrorisme van verschillende kanten worden belicht en die het debat over het extremisme en het terrorisme in de wereld kunnen bevorderen. Een trend die zich in de stellingen over het extremisme aftekent is, dat de kans bestaat dat dit zal afnemen en van karakter zal veranderen. In de toekomst zal het vooral aangewakkerd worden door belangen die met onwettige en ondemocratische, waaronder ook gewelddadige, middelen worden nagestreefd, maar het zal met hogere motieven gelegitimeerd worden. Een belangrijk bestrijdingsmiddel wordt dan de ontmaskering van de maatschappelijke mythen die door belanghebbenden in stand worden gehouden.

Er is eveneens een reële mogelijkheid dat het terrorisme in de wereld van karakter zal veranderen. Deze verandering zal er in bestaan, dat het ideologisch en het religieus terrorisme plaats maken voor het beheersingsterrorisme, dat met name gericht zal zijn op economische belangen. Mede in verband hiermee zal het staatsterrorisme in de toekomst een grote rol blijven spelen. Hierbij zal de verkleining van de strijdgroepen doorzetten tot het individueel niveau, waarbij de kans op aanslagen om individuele motieven groter wordt en ook persoonlijke aspecten zoals wraak, agressie en stress een rol kunnen gaan spelen. Door de voortgang van de techniek en het gebruik van geavanceerde wapens kan dit getalsmatig gereduceerde terrorisme wel in felheid toenemen en is ook het gebruik van zogenoemde ABC (atoom-, biologische en chemische) -wapens niet uitgesloten.

Geestelijke verzorging

Hoewel de raakpunten van dit boek met het vak geestelijke verzorging niet voor het oprapen liggen, zijn er die toch wel. Een belangrijk verband is in ieder geval de geestelijke verzorging van de slachtoffers van terroristische aanvallen. Bij veel van deze aanvallen hebben kerken, synagogen en moskeeën, en teams van pastores en geestelijke verzorgers een grote rol gespeeld in de opvang, de geestelijke verzorging en de nazorg van de slachtoffers. Een bekend voorbeeld vormen de aanvallen op de Twin Towers in New York op 11 september 2001, waar de inzet van de zijde van de Kerken en van geestelijke verzorgers van allerlei herkomst bijzonder groot is geweest, niet alleen bij de eerste opvang van doden en gewonden, maar ook bij de organisatie van rouwdiensten en herdenkingsbijeenkomsten, en bij de nazorg van de slachtoffers en hun families.

Als ons eigen land met een terroristische aanval te maken zou krijgen, zou dat bijna zeker ook het geval zijn. Dat is af te leiden uit de gang zaken bij gebeurtenissen zoals de Bijlmerramp op 4 oktober 1992, waarbij een Boeing 747 neerstortte op een woonflat, en de Schipholramp op 26 februari 2009, waarbij een vliegtuig van *Turkish Airlines* vlak vóór de landing neerstortte in de polder. Deze vliegtuigongelukken waren niet het gevolg van terroristische aanslagen, maar het zijn wel voorbeelden van de wijze waarop de geestelijke verzorging bij rampen paraat is. Bij de Bijlmerramp waren het de kerken in de omgeving van de ramp waar de slachtoffers werden opgevangen, en waren het de pastores van die kerken, die aanvankelijk de leiding namen bij de hulpverlening. Bij de Schipholramp konden de teams van geestelijke verzorgers van het Luchthavenpastoraat, en van de Academische Medische Centra Vu en AMC onmiddellijk gemobiliseerd worden en hebben een belangrijke rol gespeeld bij de hulpverlening. Als in Nederland ooit terroristische aanslagen zouden worden gepleegd, dan gebeurt dat in dichtbevolkt gebied, omdat het terroristen

gaat om de aandacht te vestigen op de zaak waarvoor zij strijden. Dit betekent dat er op de kerken en centra voor pastoraat en geestelijke verzorging in de omgeving een beroep zal worden gedaan om materiële en geestelijke hulp te verlenen waar dat nodig is. Zij doen er daarom goed aan de medewerkers op deze taken voor te bereiden, en ervoor te zorgen, dat er sprake is van een onderling goed afgesteld netwerk van geestelijk verzorgers, dat juist wegens de onvoorspelbaarheid van aanslagen en rampen elk moment operationeel kan worden.

Shalom

Er is nog een term, die geestelijk verzorgers en degenen die het terrorisme bestrijden gemeenschappelijk hebben. Dat is het woord *vrede*. Dit heeft in deze twee contexten dan wel een verschillende draagwijdte. Bij de geestelijk verzorger zal de nadruk meestal liggen op de innerlijke vrede van afzonderlijke mensen. Geestelijke verzorging is er op gericht mensen te helpen weer in balans te komen en vrede te vinden met zichzelf. De terrorismebestrijder zal er eerder een politieke vrede mee bedoelen, in de zin dat geen aanslagen meer worden gepleegd, bijvoorbeeld bij een tijdelijk vredesbestand, en liefst als een permanente situatie, waarin het uitblijven van aanslagen en de beslechting van het conflict weer kan leiden tot vredige sociale verhoudingen.

Toch zijn in het eerste geval de uiterlijke, en in het tweede geval de innerlijke connotatie van het begrip *vrede* niet helemaal afwezig. Als de gesprekspartners van geestelijk verzorgers in balans willen raken met zichzelf, moeten zij ook vrede vinden met hun sociale omgeving. En als de strijdende partijen tot een vredesakkoord komen dat weer moet leiden tot vredige sociale verhoudingen, dan houdt dat alleen stand als ook het volk daar vrede mee heeft, dat wil zeggen, dat bij het volk de verwachting is gewekt, dat het weer in vrede kan leven. Daarmee is dan meer bedoeld dan de afwezigheid van aanslagen. Zo lang bijvoorbeeld de

dreiging van een aanslag voelbaar aanwezig is, is er geen sprake van vrede. Vrede heeft ook hier een innerlijke component. Op deze wijze overspant het woord *vrede* de hele bandbreedte van het diepste innerlijk tot de meest wijde politieke en sociale structuren.

Het Hebreeuwse woord voor vrede is *shalom*. Dit woord betekent niet alleen vrede in de officiële zin van politieke vrede, maar ook vredige verhoudingen en situaties waarin alles op orde is. Maar tegelijk betekent het ook de diepste innerlijke vrede. In de bijbel wordt het woord *shalom* vaak gecombineerd met *mazzel*, wat *geluk*, *aangename toestand* betekent. In de zegenwensen in de Schrift komt de combinatie vaak voor en heeft een plaats gekregen in de Christelijke liturgie. In de zegenwens van een Joodse huwelijksviering, die ontleend is aan de Schrift, komt de bede voor: *Moge de Heer uw God u vrede en geluk schenken*. In het nieuwe testament groet Jezus de mensen die hij ontmoet met de wens: *Vrede zij u*. Uit de beschrijvingen van die ontmoetingen blijkt, dat het niet zomaar een oppervlakkige groet is, maar dat de wens de diepte heeft van de gelukservaring van het contact met God en de breedte van het messiaanse heil, dat zich in de geschiedenis voltrekt, maar door Jezus nu al in al zijn volheid aan mensen wordt toegewenst.

Ook in ons taalgebruik liggen vrede en geluk dicht bij elkaar en hebben de woorden betrekking op het innerlijk, maar ook op het uiterlijk en de wijdere omgeving. Als wij elkaar met Kerstmis en Nieuwjaar vrede en geluk toewensen, voegen we daar dikwijls ook *voorspoed* aan toe, want vrede en geluk moeten niet alleen woorden blijven, maar ze moeten ook tastbare werkelijkheid worden en ergens uit blijken. Zo wensen we elkaar dan de volledige *shalom* toe: dat het goed gaat, dat alles in orde is, zodat alle condities vervuld zijn om je goed te voelen en goed te functioneren.

Gespreksmodellen

Alles wat zich voordoet, draagt de sporen van de wijze waarop het tot stand komt. Dat geldt ook voor de vrede die na gewelddadige conflicten bereikt wordt. Als die alleen uiterlijk is en afhankelijk is van moeizaam bereikte afspraken en compromissen, is het dikwijls een broze vrede, die elk moment weer verbroken kan worden. Vredesakkoorden stellen pas iets voor, als de onderhandelaars er werkelijk achter staan en hun mandaat gedragen wordt door partijen die werkelijk vrede wensen. Een stabiele vrede is meestal niet alleen maar het gevolg van rationele en zakelijke onderhandelingen, maar ook de vrucht van de situatie waarbij de onderhandelende partijen bereid zijn zich in elkaars positie te verplaatsen en proberen elkaar te begrijpen. Dit betekent dat het om eerlijke, open en empathische vredesonderhandelingen moet gaan, waarbij de partijen elkaar als gelijk behandelen, elkaar serieus nemen en het beste resultaat voor beide kanten nastreven.

Zulke gesprekken lijken op de contacten die de geestelijk verzorger heeft met de mensen die aan hem of haar zijn toevertrouwd. Ook daarbij moet niets van bovenaf worden opgelegd en mag het niet om eenrichtingsverkeer gaan. In de vele gesprekken die ik als geestelijk verzorger moet voeren, probeer ik altijd samen met de gesprekspartner op gelijke voet te kijken naar de problematiek die door hem of haar naar voren wordt gebracht, zonder al te veel te sturen. Het gespreksmodel dat dan ontstaat heeft iets van de situatie, waarin je je met je gesprekspartner in een zeilboot bevindt en samen om het eiland van de problematiek die aan de orde is heen vaart, om die beiden van alle kanten te bekijken.

Die problematiek kan een bepaalde vraag zijn die door de gesprekspartner is ingebracht. Het kan ook een probleem zijn waar de cliënt mee zit, of zelfs een hele levensperiode, waar hij of zij nog niet mee heeft afgerekend. Wat dan goed werkt is, dat de

geestelijk verzorger ook eigen ervaringen inbrengt om zaken te verhelderen en toe te lichten. Verder is het van te voren niet zo duidelijk hoe het gesprek zal verlopen en waar het schip strandt. Dat hangt af van de wind, en van de milde sturing die je soms aan het gesprek kunt geven. Het boeiende is, dat op zo'n verkenningstocht onverwachte perspectieven en vergezichten kunnen opduiken. Soms kun je even aan land gaan om bepaalde zaken van meer nabij te bekijken. Maar je moet je niet op de gegeven problemen blind staren. Je moet ook naar de oceaan kijken waar het eiland in ligt, naar de golfslag, de stand van de zon, maar ook naar verbindingen die er zijn met het vasteland. Soms moet je de reis onderbreken omdat je medepassagier andere verplichtingen heeft of vermoeid raakt, soms ook gewoon omdat de wind niet goed staat en het een volgende keer misschien beter gaat.

Gesprekken van geestelijk verzorgers met hun cliënten hoeven ook niet altijd over een bepaalde problematiek te gaan. De leukste en soms meest zinvolle gesprekken ontstaan als je zomaar iemand even aanspreekt. 'Goede morgen. Hoe gaat het? Hoe voel je je nu?' Je steekt zomaar even van wal. Soms blijft het bij een begroeting, maar het kan ook het begin zijn van een lange tocht. Juist als je samen wegdrijft op de golfslag van de tijd, kun je in heel woelig water terecht komen en genadeloos overgeleverd zijn aan elkaar. Als je dan samen de koers weer vindt, blijft zo'n gesprek een baken in beider bestaan. Vrede is niet iets dat je brengt, maar wat je deelt. Vanuit welke levensbeschouwing een geestelijk verzorger ook werkt, hij moet altijd een vredesapostel zijn en vandaar uit werken en leven.

Het kan lijken of gesprekken in het kader van geestelijke verzorging nogal introvert blijven, slechts gericht op innerlijke verwerking. Maar niet is minder waar. Want mensen zijn opgenomen in allerlei sociale verbanden en komen terecht in veel situaties, die zij mede in het licht van gevoerde

gesprekken interpreteren, en de betekenis daarvan aan anderen doorgeven. Zo kunnen individuele gesprekken een grote en wereldwijde invloed krijgen. Als er vrede mee gemoeid is, kunnen ze zelfs bijdragen aan de wereldvrede, ook in politieke zin. Mede daarom is het van belang, dat de geestelijk verzorger probeert de meningsvorming die in zulke gesprekken ontstaat, een solide basis mee te geven, zodat de deelnemers er verder mee kunnen zonder in het verkeerde spoor terecht te komen. In de meeste gevallen is niet na te trekken wat op langere termijn het gevolg is van een bepaalde begeleiding. Maar je mag er op vertrouwen, dat opbouwende gesprekken een positieve invloed hebben. Daarbij moet je ook realistisch zijn. Wat voorkomt is, dat mensen op de duur afwijken van de uitgangspunten die zij voor hun stellingnames hadden, en zo bij posities terechtkomen die haaks staan op hun oorspronkelijke overtuiging.

De weg terug

Dat zie je ook wel bij groepen gebeuren. In de jaren '60 was ik via een onderzoeksproject in opdracht van de Vrije Universiteit betrokken bij een toen bekende beweging die in Odijk was gevestigd en de naam *Sjaloom* droeg.⁸ Het oorspronkelijke doel van die groep was op een eigentijdse wijze de liturgie te vieren en de schriftverhalen te actualiseren door zoals zij dat noemden *de krant op de bijbel te leggen*. Maar in die krant lazen ze voortdurend verhalen over armoede en onrecht in de wereld. Daardoor verschoof hun doelstelling naar het opkomen voor wat toen de *derde wereld problematiek* genoemd werd. In die periode zijn bijvoorbeeld de nu nog steeds functionerende *derde wereld winkels* ontstaan. Dit werk hoef je niet lang te doen om te ontdekken, dat je politieke macht nodig hebt om de wereld te veranderen. Daarom begon Sjaloom aan politiek te doen en werd binnen korte tijd van een open actiegroep tot een gesloten cel binnen de toenmalige Communistische Partij. In de extreem linkse hoek van het politieke spectrum

van die dagen werd het conflict niet geschuwd en het gebruik van geweld niet uitgesloten. Zo raakte Sjaloom zo ver van haar oorspronkelijke inspiratie verwijderd, dat haar naam niet goed meer paste bij haar ambities. Dit was ook de donateurs opgevallen, die Sjaloom niet langer steunden, zodat de leden hun vestiging in Odijk moesten opgeven. Daarna stortte de groep zich op de linkse boekhandel in de Utrechtse binnenstad.

Het is een voorbeeld hoe mensen en groepen op een ander spoor terecht kunnen komen als zij te ver verwijderd raken van hun oorspronkelijke inspiratie. Maar de ontwikkeling die Sjaloom destijds heeft doorgemaakt laat ook zien, hoe de weg terug loopt. Onder de huidige conflicten om de wereldheerschappij en om geld en macht zit een onrechtvaardige verdeling van de rijkdom en een niet te verdedigen kloof tussen arm en rijk. Maar die kan niet gedicht worden met dezelfde middelen als waarmee ze ontstaan is, namelijk met extreme ambities die met macht en geweld worden afdgedwongen. Dat kan alleen door nog een stap verder terug te gaan en de bijbel, en andere boeken waaruit wijsheid spreekt, weer onder de krant vandaan te halen. De verhalen van en over mensen nodigen ertoe uit om na te denken over de zin van het bestaan en zich te realiseren, dat een menswaardige wereld alleen mogelijk is door de menselijke waarden te respecteren. Pas dan vinden mensen vrede, ook met zichzelf, laten zij hun extreme standpunten varen en komen zij terug van het gebruik van middelen zoals macht en geweld, die de situatie alleen maar verergeren. Politieke vrede kan met andere woorden niet zonder innerlijke vrede. In de Bijbelse *shalom* zijn beide aspecten onlosmakelijk met elkaar verbonden. De situatie waarin die vrede heerst wordt in de Schrift aangeduid met sprekende beelden zoals *een nieuwe hemel en de nieuwe aarde*, en *het Rijk Gods van gerechtigheid en vrede*.

---

* Prof. dr. Gérard van Tillo is emeritushoogleraar Godsdienstsociologie van de Universiteit van Amsterdam en priester van het bisdom Haarlem. Sinds zijn emeritaat werkt hij onder meer als geestelijk verzorger in het AMC en het VUmc.

Noten

- 1 Gérard van Tillo: *Extremisme* Terrorisme* Vrede. Een weg naar hoop?* Edmund-Husserl -Stichting, Amsterdam – Uitgeverij Voltaire, 's-Hertogenbosch, 2009
- 2 Cf. E.R. Muller a.u., *Trends in terrorism*, Alphen a/d Rijn 2004, 8-30.
- 3 A. Shuppe and J. Hadden (ed.), *Secularisation and fun-*

damentalism reconsidered, vol. III, 124, 1998.

- 4 T. H. Hastings, *Nonviolent response to terrorism*, Jefferson/London 2004, 23-201
- 5 A. van Buuren en A. van Dijk, *Identiteit en intercultuur*, in: J. Doolaard (red.), *Nieuw Handboek geestelijke Verzorging*, Kok, Kampen 2006, 171-193.
- 6 B. Lia, *Globalisation and the future of terrorism*, London/ New York 2005, 150-187.
- 7 *Idem*, 187-190.
- 8 G. van Tillo, *Een sociologische oriëntatie in de veranderingen in de religie van een sociaal-politieke actiegroep*, in: G. Schipper-Peet e.a., *Tussen hemel en aarde. Beschouwingen over hedendaagse religieuze bewegingen*, Samsom 1976, 208-247.